

Mõtteid teadmussiirdest traditsioonilise käsitöö valdkonnas

Gunnar Almevik

Resüme

Artikkel tegeleb teadmussiirdega traditsioonilise käsitöö valdkonnas. Artikli eesmärk on välja tuua traditsioonilise käsitööskuse eri tähendusi ja seda, kuidas käsitööst mõtlemine mõjutab oskusteabe edasiandmist, tuginedes dokumenteeritud suhtlusele käsitöölise, käsitööettevõtete ja käsitöökogukondadega. Artikkel keskendub ülevaadetest ja intervjuudest tuletatud küsimustele. Mis on käsitööskuse olemus? Millest moodustub traditsioon? Kuidas seda teadmist mõttekalt dokumenteerida ja edastada? Erilist tähelepanu pöörab autor harrastajate ja kutseliste kogukondade suhte, suhtele käsitöö ja akadeemilise teadmissüsteemi vahel ning käsitöö ja muinsuskaitse vahel.

Autor järeldeb, et käsitöölised peavad muutma oma traditsioonid läbi-paistvaks ning avama diskussioonile ja kommunikatsioonile viisid, kuidas nad seostavad oma otsustusi ja praktikat minevikuga. Kuna traditsioonilise käsitöö valdkonnad liiguvad harrastajakogukondadesse, kõrgkoolidesse ja muinsuskaitse, tuleb käsitööpraktikud kaasata läbirääkimisprotsessidesse selle üle, miks ja kelle jaoks asju tehakse ja kaitstakse ning arvestada erinevate väärtustega, mis traditsioonilistel käsitöövaldkondadel on erinevate inimgruppide jaoks. Ad hoc -tegutsemine, akademiseerumine ja pärandilikumine võivad tagada traditsiooniliste käsitöövaldkondade kestlikkuse.

Võtmesõnad: käsitöö, traditsiooniline käsitöö, käsitööteadmus, vaimne kultuuripärand, kutseharidus, käsitööharidus, käsitööinstitutsioonid ja käsitööpoliitika

Sissejuhatus

Masstootmine ja -tarbimine on traditsioonilise käsitöö olukorda märkimisväärselt raskendanud. Käsitöölise kutseliidud on lagunened ja ettevõtteid jäänud väga väheks. Nendest süngetest muutustest hoolimata annavad väikesed käsitööettevõtted majandusse siiski tähelepanuväärse panuse. Euroopa Käsitööettevõtjate ning Väikeste ja Keskmise Suurusega Ettevõtjate Keskliidu (UEAPME) andmetel loovad väikesed käsitööettevõtted kolmandiku

kõikidest töövõimalustest Euroopas.¹ Euroopa Kutseõppe Arenduskeskus (CEDEFOP) on juhtinud tähelepanu levinud probleemile, et väikesed käsitööttevõtted peavad oma ukseid sulgema, kuna uus põlvkond ei soovi selles valdkonnas töötada (CEDEFOP 2014, 2015; vt ka European Commission 2012).

Uuringute järgi on Rootsi kontekstis põhjus selles, et käsitööttevõtetest kaovad peretraditsioonid ning väikesed ja mikroettevõtted ei soovi värvata uusi praktikante väljastpoolt altruistlikku pereringi, kuna praktikantide koolitamisega kaasnevad kulud ja riskid (Byggkommissionen 2009, Lindblad 2012, Olofsson 2014). Väikesed käsitööttevõtted ootavad tööle juba väljaõppe saanud ja vilunud käsitöölisi. Sellist tööjõudu on tööturul aga keeruline leida, sest formaalse kutsehariduse õppekavad keskenduvad peamiselt tööstuse nõutavale ettevalmistusele. Avaliku sektori asutuste ja kutseühingute püüdlused edendada praktikantide väljaõpet ei ole suutnud nooremas põlvkonnas piisavalt huvi äratada (Olofsson 2014, Olofsson, Panican 2015). Vaatamata noorte suurele tööpuudusele on täitmata paljud pakutavad praktikakohad.

Traditsiooniline käsitöö sisaldab hoiakuid ja eetilisi raamistikke, mis võivad mõjuda negatiivselt tööjõu leidmisele ning takistada arengut, mis hoiab käsitööd tänapäeva ühiskonnas jätkusuutlikuna. Kõik traditsioonid ei ole läbinisti head. Eva Silvén kirjeldab, kuidas ehitustööstuse ühesoolised töökeskonnad määravad tingimused, mil viisil maalrid räägivad ja käituvad (Silvén 2004). Ingrid Berglund selgitab, kuidas kutseharidus ja -väljaõpe ehituse alal *vormivad õpilasi vastavalt ehitustööstuse kultuuriliselt ja ajalooliselt kujunenud eeltingimustele: meeskonnatöö, tükitöö ja mehelikkuse norm* (Berglund 2009: 205) Ühiskonnas levivad kuvandid elukutsete kohta mõjutavad kutseidentiteeti ja laiemalt ka neid, kes soovivad mingi elukutse ringkonda kuuluda. Näiteks plekksepa amet, mille puhul on väljaõppesse ja ka tegelikult pakutavatele töökohtadele keeruline leida noori inimesi. Ka teadus ei paelu noori piisavalt. Kui ettevõtte Plannja soovib müüa katuseplekki, viidatakse loosungiga „Plannja kangelane“ mehelikule jõule. Euroopa Komisjon teeb koolides teadusele reklaami, suunates selle kindlale sihtrühmale hüüdlausega „Teadus – see on tüdrukute jaoks!“

Traditsioonilise käsitöö õpe nõuab pühendumist ning paneb vastutuse meistrile, ettevõttele ja kultuurile. See suhe on intiimne, pikaajaline ja asümmeetriline, kus õpilane peab usaldama ja järgima meistri plaani, kuna puuduvad mis tahes ametlikud dokumendid, millest juhinduda. Donald Schöni sõnul tähendab selline allumissuhe õpilasele sotsiaalset katsumust, mis ei sobi

1 UEAPME käsitöö ja VKE baromeeter (FBH 2011, Volozikis 2000).

alati kokku tänapäeva noorte inimeste unistuste ja püüdlustega (Schön 1987: 120).

Käesolev artikkel käsitleb teadmussiiret traditsioonilise käsitöö valdkonnas. Lähtudes dokumenteeritud kokkupuudetest käsitööliste, ettevõtete ja käsitöökogukondadega, on eesmärk tuua välja eri arvamused traditsioonilise käsitöö kohta ning näidata, mil moel eri lähenemised käsitööle teadmussiiret mõjutavad. Artikkel keskendub mõnele üldisele uuringutest ja intervjuudest pärinevale küsimusele. Milline on käsitöö olemus? Mida kujutab endast traditsioon? Kuidas saab neid teadmisi jäädvustada ja tähenduslikul viisil edasi anda? Eritähelepanu on pööratud asjaarmastajate kogukondade ning elukutselisuse, käsitöö ja akadeemilise teadmistesüsteemi, samuti käsitöö ja kultuuripärandi kaitse suhetele.

Otto von Bush toob esile asjaolu, et käsitöö ei pea olema kutsealane tegevus, mis on allutatud kutseliitidele ja gildidele. Ta ärgitab meid hoopis olema käsitöös avatud uutele õppe-, tegutsemis- ja elatusvormidele. Von Bush, kes on saanud mõjutusi Charles Jencksi ja Nathan Silveri *ad hoc*-tegutsemise² manifestist (*ad-hocism*; Jencks, Silver 1973), seab küsimärgi alla nii hierarhilised masstoodangu süsteemid, mis inimesi pärsivad, kui ka ühiskonnast võõrandunud käsitööstudiod ja ühemehefirmad. Ta kasutab kooskäsitöö (*co-craft*) mõistet, millega viitab vabavarahoiakule (*open-source attitude*), mis aitab vahetada kogemusi ja teadmisi, ning helgemate peade *ad hoc*-tegutsemisele, mida eelistatakse traditsioonidele (von Busch 2013: 138). Charles Leadbeater ja Paul Miller näitavad oma uurimistöös, et liikumapanev jõud, kogemused, samuti teadmiste ja traditsioonide edasi pärandamine ei tulene alati parajasti valitsevatest turutingimustest (Leadbeater, Miller 2005). On keeruline ja ehk isegi ebasoodne pidada ajaloolisi tingimusi traditsioonilise käsitöö normiks, millest lähtudes peaks vilunud käsitööline tänapäeval õppima ning töötama.

Foto 1. Ühiskondlikud hoiakud käsitöös.

Pildiallikad: www.plannja.se ja <http://www.youtube.com>.

2 Ld k *ad hoc* – vajadusest johtuv, käepärane, ühekordne lahendus. – Toimetuse märkus.

Kristina Nedderer ja Katherine Townsend märgivad, et traditsiooniline käsitöö on jõudnud kõrgharidusse. Nad analüüsivad oma epistemoloogilistes uuringutes käsitööteaduse võimalusi ja väärtust nii rakenduse kui ka distsipliini jaoks (Nedderer, Townsend 2014). Peter Sjömar (2011; 2013) väidab, et akadeemiliseks muutumine võib tagada traditsioonilise käsitöö valdkondadele kontrolli oma teadmiste üle ja pakkuda võimalusi oma pädevusala laiendamiseks tänapäeva ühiskonnas. Peale akadeemiliseks muutumisega seotud arengu leiavad traditsioonilise käsitöö valdkonnad uusi võimalusi ka enda kultuuripärandiks kuulutamise kaudu. Eleonora Lupo ja Valdemar Hafstein räägivad viimasel ajal tekkinud suundumusest, kus traditsiooniline käsitöö kasutab kultuuripärandit brändimise vahendina või uurib aktiivselt kultuuripärandi säilitamise valdkonda ning võtab omaks vaimse kultuuripärandi identiteedi (Lupo, Giunta 2016; Hafstein 2009; 2014). Traditsiooniline käsitöö on UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsiooni kohaselt üks viiest valdkonnast, mida tuleb kaitsta.

Traditsioonilise käsitöö alad on võtnud suuna asjaarmastajate ringkondadesse, akadeemiasse ja muinsuskaitse valdkonda, mistõttu käsitöölised tuleb kaasata arutellu, miks ja kellele asju toodetakse ja säilitatakse ning millised on traditsioonilise käsitöö väärtused eri inimrühmade jaoks. Siinne artikkel väidab, et käsitöölised peavad tagama oma traditsioonide läbipaistvuse ning avama arutelule viisid, kuidas on nende hinnangud ja tegevused minevikuga seotud (Jones, Yarrow 2013).

Käesolev sissejuhatus käsitleb uurimistöö eesmärki ja teoreetilisi vaatenurki; järgmises osas tutvustatakse lühidalt uurimistöö konteksti. Edasine tekst esitab ja kajastab vastuolulisi vaatenurki **käsitööle** ning **traditsioonidele**. John Langshaw Austini käsitlusele viidates on nendel konkreetsetel sõnadel **performatiivne** ülesanne – need mõjutavad inimeste identiteeti, kuuluvustunnet ja ettekujutust vilumusest (Austin 1962). Järgmistes jagudes vaadeldakse teadmussiiret traditsioonilise käsitöö valdkonnas *ad hoc* -tegutsemise (*ad hocism*), akademiseerimise (*academization*) ja kultuuripärandiks kuulutamise (*heritagization*) kontekstis.

Käsitöölaborid

Uurimistöö kontekst pärineb Rootsi Käsitöölaborilt, mis on Göteborgi Ülikooli juures tegutsev ühiskonda panustav käsitööuuringute keskus (vt Almevik, Bergström 2011). Keskus loodi 2010. aastal koostöös kultuuripärandi organisatsioonide, käsitööettevõtete ja ametiühingutega, et parandada käsitöölise võimalusi käsitöönduse keerulistes protsessides. Käsitöölabori üldine eesmärk on anda teadustööle rakenduslik väljund ja kaasata käsitöölisi uurimistöösse. Aastatel 2010–2011 uurisid labor ja Rootsi Riigi Kinnisvaraamet

traditsioonilise käsitöö olukorda. Selleks kasutati kvantitatiivset küsitlust, mis uuris nõudlust asjatundlikkuse järele ning õppe- ja koolitusvorme.³ Peale selle korraldati riigi eri paigus 14 dialoogi vormis seminari, et arutleda käsitööga tegelejatega hetkeolukorra, pakiliste vajaduste ja soovide üle.⁴ Selle tulemusena selgus, et vajadused on suured ja et käsitöölised, käsitööettevõtted ja -kogukonnad soovivad selgelt tegevusi, mis toetaksid teadmussiiret valdkondades, kus käsitööoskused on disaini ja planeerimise juures tagaplaanile jäänud.

Fotod 2–3. Kohtumised projekti „Käsitöölised vahel“ (*Between Craftspeople*) käigus. Paremalt vasakule: Anna Johansson ja Tykko Loo arutlevad katuselaastude valmistamise üle.⁵ Anna Johanssoni foto. Vasakult paremale: Ulrich Hjort Lassen ja Oddbjørn Myrdal uurivad puitkarkassi jaoks vajalikke tööriistu.⁶ Nils-Eric Andersoni foto.

Et sellele nõudlusele vastata, töötas Käsitöölabor aastatel 2012–2015 välja tegevuskava ja uurimisalad, arendamaks välja jäädvustamise ja käsitööteadmiste edasiandmise meetodeid. Rööpselt projektidega on pidevalt toimunud seminarid, kust on saadud ka palju küsimusi ja tagasisidet. Üks projektidest nimega „Käsitöölised vahel“ (*Between Craftspeople*), mille kohta on siin artiklis näiteid toodud, uurib, kuidas intervjuude ja osalusvaatluste jäädvustusi saab kasutada elukestva õppe vahendina.⁷ Noored, ent oskuslikud käsitöölised, kes

3 2011. aastal Rootsi muinsuskaitseameti palvel Rootsi uuringufirma IPSOS AB korraldatud veebiküsitlus, millele vastas umbes 2500 kultuuripärandi säilitamise valdkonna spetsialisti. Traditsioonilist käsitööd käsitlev analüüs on avaldatud tudengiessees (Lindblad 2012).

4 Dialoogi vormis seminaride analüüsi kohta vt Almevik, Larsson, Lindblad 2011; Andersson 2011; Lindblad 2012.

5 Intervjuu, vt Johansson 2014.

6 Intervjuu, vt Hjort Lassen 2014.

7 Intervjuud ja kohtumised, vt Almevik, Höglund, Winbladh 2014.

soovivad oma valdkonna kohta rohkem teada saada, on intervjuuerinud ühtekokku 17 Rootsi ja Norra käsitöömeistrit. Veel üks projekt nimega „Käsitöö ja film“ (*Craft and film*) uurib filmi kui käsitöötoimingute jäädvustamise meediumi.⁸ Et seda teha, seati üles filmistuudio ja käsitööliste jaoks töötati välja käsitööfilmide tegemise kursus. Käsitöölabor on igal aastal rahastanud kaht käsitööliste suunatud stipendiumi, et stipendiaadid saaksid uurida oma tegevusvaldkonda. Paljud on traditsioonilisi käsitöötoiminguid jäädvustanud filmi kaudu. Nende projektide eesmärk on olnud toetada käsitöölisi ja isetegijate kogukondi käsitööga seotud probleemide uurimises, pakkuda õppematerjalide loomiseks asjakohaseid vahendeid ning anda edasi käsitööteadmisi.

Käsitöö mõiste

Järgnevas käsitlen käsitöö mõiste voolavust ja vastandusi. Esitatakse kaks vaatenurka: käsitöö kui eetiline hoiak ja kui tootmisviis. Edasi vaatlen lähemalt käsitööd kui teadmust.

Kokkupuuted käsitööliste ja ettevõtetega näitavad, et käsitöö mõiste kannab endas inimeste jaoks mitmesuguseid tähendusi. Selle sõna abil viidatakse sageli mõne toote omadustele või teadmiste süsteemile, aga see väljendab ka moraalseid väärtusi. Sellest lähtudes võib käsitööd määratleda ka kui *ebastabiilset ühendit*, kui tsiteerida Paul Greenhalghi, sest *seeda sõna kasutatakse, et kollektiivselt kirjeldada žanre ja ideid, mida varem ei peetud ühte rühma kuuluvaks ning mis on pärit üsna erinevatest olukordadest* (Greenhalgh 1997: 21).

Semantilisest küljest võib käsitöö märkida midagi kindlat ja oskuslikku, aga ka tuima tootmist. Käsitööd võib tajuda ja kirjeldada mitut moodi. Negatiivne tähendus tuleneb kunsti ja käsitöö vastandusest. Hiliseskajal neid kaht mõistet ei eristatud – kõiki oskustöid nimetati kunstiks (Dormer 1997). Alles 18. sajandil sai kunst kitsama tähenduse ja hakkas tähistama kindlaid esteetilisi väljendusvorme, nagu maalikunst, arhitektuur, muusika, teater ja kirjandus. Kunst või disain on seotud eseme või väljendusvormi taga oleva loomevaimu ja -isikuga. Käsitööd võib küll edendada ja hinnata, aga käsitöölised on tihtipeale anonüümsed ning neid kuvatakse – kui kasutada Edward Saidi terminit – ühise üldise kogumina, mis tähistab töömahukat tootmist, kultuuripärandi valdkonna töötajaid jne (Said 1993).

Mõistet seostatakse tihti gildisüsteemi ja käsitsi valmistamise, mitte tööstusliku tootmisega. Nüüdisaegsetes sõnaraamatutes on sõnu *käsitöö ja käsitööoskus* tavaliselt selgitatud kui käsitsitööd või tehnilist oskust, mis nõuab vähest teooriakoolitust. Eeldatakse, et käsitöö tegija valdab kogu protsessi

8 Kõik filmid on leitavad Käsitöölabori Youtube'i kanalilt aadressil www.youtube.com/channel/UCISZUm8lwG11e0I1kmgMaMw.

algmaterjalist lõpptooteni ning käsitööga tegeleva inimese teadmised ja lõpptootete kvaliteet on omavahel tugevalt seotud. Sotsioloog Richard Sennett (2008) ei nõustu määratlusega, mille järgi käsitöö on käsitsitöö ja vastand tööstuslikule tootmisele. Ta rõhutab, et käsitöö on hoiak tegevuses ja oskus teha asju hästi. Selle vaatenurga järgi ei tähenda käsitöö ainult käsitsitööd. Samuti ei vastandu see teoreetilistele teadmistele. See on hoopis midagi, mida võib kohata kõikides ametites ja tegevustes. Sennett (2008: 262) loetleb hulga väärtusi, mida ta seostab nn hea käsitöölisega, kes *mõistab, kui tähtis on visand, väärtustab võimalusi ja piiranguid, näeb ära, millal on aeg lõpetada ja väldib perfektsionismi*. Ta tõstab esile üldised teadmised, mis aitavad lahendada praktilisi probleeme, kuid ka kindla eksistentsiaalse ja moraalse hoiaku: *Käsitööoskus tähendab püsivat põhilist ajendit, soovi teha tööd hästi töö enda pärast* (Sennett 2008: 9).

Veel ühe tähenduse annab käsitööle David Pye. Ta keskendub riski aspektile, mis kaasneb sellega, kui vältida ettemääratud tulemust, mis saadakse mehhaniseerimise ja standardimise abil. Nagu Sennett, laiendab ka Pye käsitöö mõistet ja eelistab rääkida pigem töömeisterlikkusest (*workmanship*) kui käsitööoskusest (*craftsmanship*) (Pye 1968: 4). Ta teeb vahet *riski sisaldaval töömeisterlikkusel ja kindlust sisaldaval töömeisterlikkusel*, vastandab neid ning väidab, et *tulemuse kvaliteet ei ole ette määratud, vaid sõltub valmistaja hinnangutest, osavusest ja hoolet töö käigus* (Pye 1968: 4). Käsitööline vajab pigem tööstrateegiat kui käitumisreegleid – kõikehõlmavat tegevusplaani ja juhendavaid eeskirju –, et saada hakkama küberneetilise protsessi ja otsustega ülisuure hulga omaduste kohta, ning David Pye sõnul on *kavandamise kunst* (the art of design) *ilma selle võimaluseta viljatu ja vaene* (Pye 1968: 4).

Pye sõnul on riski ja kindluse üleminek sujuv ning isegi traditsiooniline käsitöö püüab riski vähendada. See võib tähendada nii šabloonide, rakiste ja teiste usaldusväärsete abivahendite kasutust kui ka spetsialiseerumist pädevuse järgi ning käsitöö raamidesse jäävat osalist saritootmist. Näide riski vähendamise äärmuslikkuse kohta on tööstuslik tootmine, kus ka materjalid on sünteetilised ja looduslikele materjalidele iseloomulike omadusteta. See suurendab võimalust, et saadakse oodatud tulemus, ja risk tööstusdisainist kõrvale kalduda on minimeeritud.

Vaikiv teadmine

Aednik Tina Westerlund osales projektis „Käsitöölise vahel“, et õppida meisteraedniku Herman Krupke käe all, kuidas pojenge paljundada.⁹ Westerlundil oli raskusi hoomata Krupke paljusid tajupõhiseid hinnanguid. Mis on see „õige heli“, mis peaks pojenge paljundades kõlama? Kui kareda veega võib

9 Tema lugu vt Westerlund 2014.

juuri puhastada? Krupke vaatab ja katsub juurt, et leida õige koht, kust lõigata. Kuidas aga õiget kohta katsudes ära tunda?¹⁰

Mis on teadmised, mis ilmnevad tegevuses (*knowing-in-action*), ning kuidas saab selliseid teadmisi omandada ja mõttekal viisil edasi anda? William Morris peab traditsioonilisi käsitööoskusi *ebateadliku intelligentsuse kunstiks* (Morris 1993: 241). Oskustes ja tegevuses ilmnevate teadmiste implitsiitsust kutsutakse vaikivaks teadmiseks (*tacit knowledge*) – valdkond, millesse on olulise panuse andnud Michael Polanyi. Tema väide, et *me teame rohkem, kui öelda oskame* (Polanyi 2009: 4) viitab laiemale ettekujutusele inimteadmistest. Polanyi jaoks on teadmised eeskätt isiklikku laadi ja tema sõnul rakendame me vaikivat teadmist, kui kasutame oma keha arukalt kui vahendit (samam: 16). Maailma nähtustega tegeledes tugineme oma keha antud hinnanguitele ja tegutseme valitsevate põhimõtete kohaselt, ilma et neid põhimõtteid teadvustaksime.

Selline teadmine ei ole seotud ainult käsitööga. Polanyi keskendubki sellele, kuidas teadlased kasutavad vaikivat teadmist, et lahendada uurimisprobleeme, leida vastuseid ja aimata avastusi. Et tugineda maailma nähtustega tegelemisel mingile teooriale, tuleb omaks võtta vaikiv raamistik oma tegude ja hinnangute jaoks. Dokumenteerimine tähendab omaksvõtmisele tagurpidikäigu andmist, liikumist vaikiva teadmise juurest suunatud pilgu alla. Sõnalise väljendusega lammutame tegevusi juhtiva vaikiva teadmise raamistiku ja sõnaline selgitamine võib mõjuda hävitavalt funktsionaalsusele: *Kui pianist koondab tähelepanu sõrmedele, võib see tema liigutused ajutiselt halvata* (samam: 18). Polanyi tunnistab vajadust analüüsi järele, mis tooks sisse parandused ja kohandused ning tagaks parema rakendatavuse, kuid lõhet selles kommunikatsioonis saab sillata vaid *aruka pingutusega* (samam: 6).

Traditsioonid teadmuspraktikas

Bengt Molander (1996; 2015) vaatleb teadmise fenomeni, juhtides tähelepanu oskusteavet valdavatele inimestele. Ta toob näiteid õppeolukordade ja saavutuste kohta, mille jaoks on vaja teadmisi ning mis põhinevad kogemuste maailmal. Molander rõhutab, et teadmised ei ole neutraalsed ega objektiivsed. *Need on midagi elavat ning tulvil tundmusi, tähelepanu, kohalolu – meelelist ja kehalist kohalolu. Sellised on teadmised käsitöö valdkonnas, selline on oskuste lõputu mitmekesisus elamise töös* (Molander 2013: 13). Tema teadmisi käsitleva filosoofia märksõna on *tähelepanu*. Ta märgib, et tähelepanu praktilises (asjade) maailmas erineb tähelepanust ideede maailmas.

10 Nende küsimuste üle arutleb ka Ehn (2014).

Foto 4. Sjur Nesheimi traditsiooniline puusepatöö raamiga uste kallal. Õpe küsitluse, töötamise, teabe jäädvustamise ja mõttevahetuse kaudu. Vasakult: Sjur Nesheim, Tomas Karlsson, Jarle Hughsmyr, Trond Oalann, Emil Smäländ. *Roldal Renmælmo foto* (Karlsson, Renmælmo 2014).

Molander (1996: 68) pakub välja, et käsitööd võib vaadelda osana praktiliste teadmiste traditsioonist, mis on lahus teoreetiliste teadmiste traditsioonist. Ta määratleb skemaatilises kirjelduses, kuidas need kaks traditsiooni teadmisi käsitlevad. Teoreetiliste teadmiste traditsiooni iseloomustab valgustusideoloogia, igavikupüüdlus ja veendumus, et sõnad ning matemaatilised valemid suudavad tegelikkust kirjeldada. Praktiliste teadmiste traditsioonis on teadmised peamiselt vaikivad ning keel ja matemaatilised valemid on vahendid, mis võivad kasuks tulla.

Teadmised ei kirjelda; need juhatavad küsimuste juurest vastusteni ja aitavad ülesanded lõpule viia. Teoreetiliste teadmiste traditsioonile on omane dualism selles tähenduses, et teadmised on teadmised millegi kohta ja need on inimesest eraldatavad. Praktiliste teadmiste traditsioon üldiselt ei tunnista sellist dualismi ja arusaama, et teadmised saab inimesest eraldada. See traditsioon põhineb osalusel ja dialoogil teiste inimestega ning teadmised kätkuvad Molanderi sõnul tegevusi ja elu materjalide ning töövahendite keskel. Selge eristav joon kahe traditsiooni vahel on vastuolus rakendatavuse põhimõttega – tekib küsimus, kas on võimalik olukord, kus inimesel on millegi kohta teadmised, aga ta ei oska neid rakendada. Praktiliste teadmiste traditsioonis tähendavad teadmised müüri ladumise kohta oskust müüri laduda.

Foto 5. Kaadrid filmist „Vikativalmistaja“: traditsiooni murdepunkti jäädvustus.¹¹

Traditsiooni mõiste

Käsitöö ja traditsioon on mõistepaar, mis on pigem teineteist selgitavad täiendused kui vastandid. Käsitöö ei ole pelgalt eriline moodus asju valmistada. Lucy Donkini sõnul on igasugune käsitöö keerukalt läbi põimunud ajalooga ja konkreetset käsitööd harrastava ühiskonna väärtustega (Donkin 2001). Iga käsitööga kaasneb traditsioon. Järgnevas käsitletakse traditsiooni mõistet ning vaadeldakse seda nn traditsioonilise palkehitud kontekstis.

11 Västerbotteni muuseum on teinud palju kõrgelt hinnatud dokumentaalfilme kultuuripaikadest, rahvakultuurist ja traditsioonilisest käsitööst. Üks neist on film „Liesmide“ („Vikativalmistaja“, 1971), mis räägib Västerbotteni läänis Löfvångeri vallas asuvast Hötjärni külast pärit vendadest Helmer ja Bengt Lundgrenist. Välitööd kestsid kaks päeva ning seal osalesid Rickard Tegström ja Katarina Ågren. Film on toimetatud kujul 18 minutit pikk ja sisaldab 158 kaadrit. See näitab küll üksikasjalikult, kuidas vikatit valmistakse, aga kui palju kasu on sellest filmist mõne vikativalmistaja jaoks? Sepad Otto Samuelsson ja Patrik Jarefjäll, kes rekonstrueerisid filmis nähtu põhjal vikati valmistamise etapid, on öelnud, et igaüks, kes kavatseb selle filmi abil õppida vikatit valmistama, jõuab tõdemusele, et oluline teave on puudulik. Nii töömeetodi kui ka vikatitera omaduste järgi otsustades valmistab filmis näidatud vendadele raskusi tera sepiastamine. Nad töötlevad rauda väga tugevasti, vahel liiga kõrgel ja siis jälle liiga madalal temperatuuril. Valmis vikatitera ei ole tugev ja selles on mõrad, mis tähendab, et see ei peaks tegelikule kasutusele vastu. Võib oletada, et nad polnud juba kaua aega sepatööga kokku puutunud või oli vikativalmistaja olnud hoopis nende isa ning pojad olid olnud vaid tema abilised. Sepa vaatenurgast näitab see film traditsiooni murdepunkti. See on ilmekas näide sellest, et käsitööd jäädvustades tuleks kaasata ka teisi käsitöölisi, kes ei oleks ainult passiivsed kõrvaltvaatajad, vaid teadmistega kaasprodutsendid.

Traditsiooniks võib nimetada laia hulka nähtusi ja alati ei saa kindlalt väita, et traditsioon on hea või positiivne. Traditsioon on harva muutumatu. Valdemar Hafstein ja Arjun Appadurai on oma kriitilistes töodes välja toonud, kuidas traditsioonid luuakse poliitiliste huvide tõttu, et edendada mingit tava või piirkonda, pakkuda konkurentsi, saada toetusi või jõuda mingil moel võimupositsioonile (Hafstein 2009; Appadurai 1996). Need kriitilised tööd keskenduvad Laurajane Smithi väljendit kasutades autoriteetsetele kultuuripärandi diskursustele (*authoritative heritage discourses*), võimu ebakõladele ja kultuuripärandi keerulisele või allasuruvale loomisele (Smith 2006: 29–35). Võimukad ja allasuruvad ei ole aga nende haruldaste ametite käsitöölised ja kogukonnad. Paljudel juhtudel on nad üksildased ja kestlikest struktuuridest ära lõigatud, kuid neil on siiski säilinud kuuluvustunne ja vastutus käsitöötraditsiooni suhtes.

Traditsiooni mõistet kirjeldatakse tavaliselt kui tegevusmalli või mõtte-laadi, mis püsib seetõttu, et seda antakse edasi põlvest põlve. Pealekasvav põlvkond loob traditsioonid uuesti ja kohandab neid uutele aegadele vastavaks. Uuendused sulanduvad olemasolevasse ja algul uued jooned muutuvad aja jooksul traditsiooniliseks. Tegemist on elava traditsiooniga isegi siis, kui traditsioonilised käsitööoskused kätkevad endas midagi ebaharilikku, mida harrastavad veel vaid üksikud. UNESCO vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioon ei kirjuta ette, millises mahus peab kaitset väärivas traditsioonilises käsitöös olema kultuuripärandit. Oluline on, mida *kogukonnad, rühmad ja mõnel juhul üksikisikud peavad enda kultuuripärandi osaks* (UNESCO 2003, artikkel 2).

Traditsiooni võib seostada Polanyi teooriaga teadmiste kohta ning sellega, kuidas käsitöös võetakse omaks vaikiv raamistik toimingute ja hinnangute jaoks. Peter Sjömar on sarnaselt selle mõttekäiguga defineerinud traditsiooni kui tegevuse raamistikku: *Õpitakse ja toimitakse nii, nagu traditsioon ette näeb. Traditsioonilisus tähendab, et norm on see, mis on traditsioonis kombeks. Kui vastamisi seisavad vana ja uus, võidakse valida vana, tuues põhjuseks, et see on traditsiooniline. Traditsiooni kandja on see, kes tunneb traditsioonile omaseid toimimise ja hindamise viise* (Sjömar 2013).

Bertil Rolf teeb vahet nn nõrgal ja tugeval traditsioonil. Rolfi sõnul õigustab nõrk traditsioon ennast sellega, et selle järele on nõudlust. „Pole vaja hoolitseda ühegi teise kvaliteedinäitaja eest peale müügiädu“ (Rolf 1991: 150). Nõrga traditsiooni puhul on oht, et teadmised kaovad ja kvaliteet halveneb. Tugevas traditsioonis seevastu otsustab kvaliteedi üle tsunft. Ei piisa sellest, et käsitöölisel on tehnilised oskused – ta peab „tunnustama tsunfti kvaliteedi-ideaali õiguspärasust“. Tugevas traditsioonis tagab toodete kvaliteedi eeskirjade süsteem, samuti on olemas sotsiaalse hierarhia reeglid, mis hoiavad alal tsunfti kvaliteedinorme. Rolf väidab, et tugevas traditsioonis saadab ametit ja selles töötamist kindel eetika.

Foto 6. Keermelöikur. Võib olla raske mõista, miks on elavad teadmised väärt jäädvustamist. See, mida võetakse mingil ajahetkel iseenesestmõistetavana ja mida peetakse teadmispõhise traditsiooni loomulikuks osaks, võib järgmisel hetkel olla kadunud. Ehitusmeister J. M. Bong 1949. aasta lõpus ilmunud käsiraamatust saab teada, et tööriist nimega keermelöikur (rootsi keeles *snedtyg*), millega saab puidu sisse keermeid teha, *on nii tavaline, et seda ei oleks vaja kirjeldada* (Bong 1949). Tänapäeval oskavad vaid vähesed traditsioonilist keermelöikurit kasutada, kohandada ja ise valmistada. Maria Grönberg ja Niklas Alexandersson on intervjuerinud Börje Carlssoni, üht selle traditsiooni hoidjatest (Grönberg, Alexandersson 2014). *Maria Grönbergi foto.*

Palkehitud traditsioonid

Traditsiooni kaitset võib käsitada tasakaalustava tegurina olukorras, kus konteksti muutudes antakse osa teadmiste süsteemist edasi ja teine osa hüljatakse (vt Sjömar 2013). Konservatismi ja omavoli, jäiga ja loominguilise ning uuendusliku mõtteviisi, samuti turu nõudluse ja aususe vahel valitsevad pinged. Küsimus on selles, kuidas neid pingeid tasandada. Millal on traditsioonis murdepunkt? Millised muutused võivad aset leida, ilma et laguneks traditsiooni teadmiste süsteem? Millised muutused on vajalikud selleks, et traditsioon üldse püsima jääks?

Käsitöölabor on korraldanud mitu projekti, et jäädvustada ja edasi anda palkehitud seotud teadmisi. Traditsioonide kultuuripärandiks kuulutamisega kaasneb alati suur hulk arutelusid. 19. sajandil toimusid palkehitud

ulatuslikud uuringud arhitektuurilisest ja antropoloogilisest vaatenurgast. Palkehitud traditsioonid määratleti eelkõige eri piirkondadest leitud nurga-seotiste tüüpide järgi. Need vähesed käsitöölised, kes sellist puutööd veel oskavad, seostavad seda käsitöötraditsiooni pigem palkehitud kasutatavate tööriistade ja toimingutega. See traditsioon vastandub mehhaniseeritud või tööstuslikule tootmisele. Tavaliselt eristab seda teistest käsitsi valmistamine aspekt, kuid isegi see pealtnäha konkreetne omadus on ähmaste piiridega.

Emlan Wolke (2014) on uurinud, kuidas hoonetega seotud puusepatöös leida tasakaalu traditsiooni ja moderniseerimise vahel. Ta toob välja, et selles, mida peetakse traditsiooniliseks, leiab aset pidev muutumine. Wolke järgi on traditsioonilised oskused defineeritavad modernsusest lähtudes ja kui neid kasutatakse pidevalt, võib olla keeruline märgata muutust traditsioonis. 19. sajandil oli uus ja harjumatu mõte võtta palkhoone ehitusel kasutusele käsi-saag ja 20. sajandil oli sama harjumatu mõte hakata selle juures kasutama mootorsaagi. Kas mootorsaag tähendab murdepunkti traditsioonis? Teoreetilised teadmised selle kohta, kuidas nurgatappi valmistada, jäävad samaks, kasutatu valmistamiseks kirvest, käsi- või mootorsaagi. Tänapäeval kasutatakse uute palkhoonete ehitamisel mitmesuguseid lõikemasinaid, millega tehakse palkidesse varad ja voolitakse palkide külgi nii, et tulemus sarnaneks kirvega tahatud palkseinaga. Saetud pinna viimistlust kirvega, mida võib nimetada ka kosmeetiliseks tahumiseks, peetakse mõnel pool traditsiooniliseks, kuna seda tehakse käsitsi ja kirvega. Tänapäeval on traditsiooniline pidevalt vastandatud modernele.

Millal just on mõistlik rääkida murdepunktist traditsioonis? Kas on üldse võimalik öelda, millised on kõige olulisemad teadmised palkehitud juures? Kui palkide looduslikud vormid silutakse ning ladva ja tüve erinevused ühtlustatakse, ei pea käsitöölise maja ehitusel iga palgi juures tegema keerulisi arvestusi, et neid kokku sobitada. See tähendab, et palkehitud kaob kõrgetasemeline teoreetiline osa. Suurem osa nüüdisaegsest palkhoonete tootmisest on täielikult tööstuslik – alates valmislõigatud tappidest ja lõpetades standardmoodulitega, mis soojustuse ümber kokku liimitakse. Tänapäeval turundatav kaubamärk – „traditsiooniline palkmaja“ –, näeb välja nagu käsitsi ehitatud palkmaja, kuid varasematest teadmistest käsitöölise palkehitud kohta on alles vaid katkendid. Ühendades mitmel moel oma hinnangud ja toimingud minevikuga, võime ju autentsusest rääkida, aga see tähendab, et traditsioon ning väited autentsusest on „sepitsetud“ (*crafted*).¹²

12 Raskesti tõlgitav sõnamäng – autor kasutab siin sõna *crafted*, mis tähendab nii 'käsitsiselt valmistatud' kui ka '(sala)kavalalt, nipiga tehtud', viidates nii sellise autentsuse mõistelsele konstrueeritusele. – Toimetuse märkus.

Professionaalsed amatöörid

Käsitöölabori traditsioonilise käsitöö uuringud on toonud esile [käsitööliskonna] soovi väljendada ja diskuteerida selle üle, milline on „tõeline“ traditsioon ja kes on „õige“ käsitöeline. On keeruline eristada üht kindlat mõtteviisi, kuid vastandatakse elukutselisi käsitöölisi ja asjaarmastajaid, samuti eelistatakse „ainulaadsust“ ja „vilumust“.

Arutledes selle üle, millist käsitööd ja milliseid inimesi kaasata käsitööoskuste dokumenteerimisse ning teadmussiirdesse, seatakse alati esiplaanile ainulaadsus. Ettepanekutest jäävad kõlama sõnad „ainus“ või „viimane“ traditsiooni viljeleja, näiteks viimane meistrimees, kes valmistab katusekive või ehitab maa-alustesse hoiuruumidesse kivivõlve. Jäädvustamist väärt isiku autentsus on samuti seotud vilumusega, mis tuleneb millegi valmistamisest kindlas koguses ja teatud korrapärasusega, kursisolekust elukutse normide, sotsiaalsete reeglite ja turutingimustega ning oskusest leida kompromiss kliendi soovitava kulutõhususe ja kvaliteedi vahel.¹³

Tänapäeva n-ö nõrkade käsitöötraditsioonide tingimustes on aga keeruline sellist vilumust omandada. Ainulaadsuse, ohustatuse ja vilumuse otsingutes võib näha determinismi, justkui oleksid käsitööoskused koos neid valdavate inimestega modernsuse tingimustes juba ette hukule määratud. Kaduvate nähtuste puhul tuleb mängu mingisugune valikuline nägemine. Ainulaadsete alade meistreid kujutatakse kui midagi ebaharilikku ja nende oskusi millegi peaaegu saavutamatuks. On oht, et see deterministlik traditsioonilise käsitöö diskursus toimib peamiselt iseenda õiguspärasust kinnitava mõtteviisina ning loob pettekujutlust vaimse pärandi ja kaitsemeetmete väljatöötamise vahel valitsevast harmooniast.

Professionaliseerumine on Charles Leadbeateri ja Paul Milleri käsitluse kohaselt 20. sajandi nähtus. Sellel sajandil professionaliseeriti tegevused, mis olid varem kuulunud asjaarmastajate pärusmaale või millega pidi ise toime tulema. Korraldati mitteametlikke koolitusi ja nii [kutse-]oskuste kui menetluste nimetamiseks loodi ametlikud kategooriad. Nüüdisajal võime näha vaatenurga muutust kutsealaste teadmiste ja kutsealase identiteedi puhul ning esile on tõusnud uut liiki asjaarmastajad – professionaalsed amatöörid – asjaarmastajad, kes töötavad professionaalsel tasemel (Leadbeater, Miller 2005: 12).

Leadbeateri ja Milleri toodud näited professionaalsete amatööride kohta pärinevad peamiselt IT-, meedia- ja muusikavaldkonnast, ent sellest nähtusest võib rääkida enamiku traditsioonilise käsitööga tegelejate puhul. Paljud traditsioonilise käsitöö valdkonnad püsivad kõige kiuste elus tänu inimeste

13 Tõlgendus osaliselt avaldatud materjalist (vt Almevik, Larsson, Lindblad 2011).

huvile ja soovile teha midagi ilma eesmärgita kasumit saada. Näiteks ei ole haruldane, et just asjaarmastajatest aednikud teavad kõige rohkem mõne taimede eri sortide kohta. Vikatiga niitmine ja puude hoolduslõikus on alad, millega tegeletakse peamiselt seltsides ja ühendustes ning nende alade inimesed võivad olla väga vilunud, vaatamata sellele, et nad on asjaarmastajad. Paljusid eritoiminguid ja valmistamisoskusi edendavad suure teadmistepagasi asjaarmastajad ning elukutselised käsitöölised, kes tegelevad käsitööga hobi korras. Sepp ei saa spetsialiseeruda vikatite valmistamisele, korvipunuja elab vaevu ära korvide meisterdamisest ja müüri ladujal avaneb harva võimalus ehitada üle kogu ruumi ulatuvaid võlve. Professionaalsusest sel viisil mõtlemine on Leadbeateri ja Milleri sõnul üsna uus vaateviis. Amatöör võib olla keegi, kellel on kirglik huvi teadmiste vastu. Amatöör tuleneb prantsuskeelsest sõnast *amour* ja tähendab inimest, kes armastab. On sõnadetagi selge, et käsitööd armastaval inimestel on oluline roll traditsioonilise käsitöö alaste teadmiste arendamisel ja nende edasiandmisel.

Käsitööuuringud ja akadeemiliseks muutumine

Rootsis on praegune suund see, et traditsioonilised käsitööalad kinnitavad oma õppekavadega kanda polütehnilises hariduses ja ülikoolides. Käsitööuuringute valdkonnas tekivad uued võimalused, kui kunstikoolid ja polütehnikumid liituvad teaduskondadega, kus neile saavad osaks doktoriõppeprogrammid ja akadeemilised ametikohad. Kuidas mõjutab selline akadeemiliseks muutumine käsitööalasiid?

Paljud käsitöökogukonnad ja -toetajad suhtuvad vastumeelselt akadeemiliseks muutumisesse ning sellesse, et nende käsitöötegevusel põhinevad teadmised viiakse üle akadeemilisse keskkonda ja akadeemilistesse väljunditesse. Dokumenteerimise, kirjalike juhtnööride ja uurimismeetodite vastasus on seotud industrialiseerimise ajal rakendatud töö teadusliku juhtimisega. Elukutselise ja harrastuskogemuse ning töölise ja töödejuhataja vaatenurkade vahel valitseb pinge. Käsitööliste liigutuste uurimist (*motion study*) on kritiseeritud, kuna see röövib töötajalt inimlikkuse, muudab ta bioloogiliseks masinaks ning pisendab keerukad valmistustoimingud väikeste tööülesannete jadaks, mida võivad täita oskusteta inimesed. Akadeemia võib sümboliseerida üleminekut käsitöölt masstootmisele, kui teadmised kanduvad ühelt töötajalt teisele ning töötajatelt dokumentidesse, masinatesse ja mehhaniseeritud toimingutesse. Akadeemiliseks muutumisega kaasneb risk, et kõrgetasemelised teadmised käsitöös taanduvad uuringuteks käsitöö kohta. Seda seisukohta toetab ka vaimse pärandi keskus Lillehammeris: *On hulgaliselt inimesi, kes teavad palju mitmesuguste käsitöövõtete kohta ja kellel on see, mida kutsutakse teadmisteks käsitöö kohta. See ei tähenda, et nad oskaksid*

vastavat toodet valmistada ehk käsitööd teha. Et seda osata, peavad neil olema ka käsitöölased teadmised. Me räägime seega käsitööllastest teadmistest ja teadmistest käsitöö kohta. Tegevuses on vaja rakendada käsitööst lähtuvaid ehk käsitöölaseid teadmisi (www.maihaugen.no).

Võib-olla on käsitöö kui uurimisvaldkonna suurim väljakutse säilitada seos teooria ja praktika vahel. Praktilised oskused on teooriaga tihedalt seotud ja teadus- või uurimistöo normide saavutamiseks täies ulatuses vajalikud. Paljudes hüpoteesipõhistes teadusvaldkondades on praktiline oskus luua ja teha empiirilisi katseid ülioluline selleks, et jõuda selgitusjõuliste tulemusteni. Arhitektuuri ja disaini alal võib puudulikvisualiseerimis- või modelleerimisoskus jätta varju disaini eesmärgi. Humanitaar- ja sotsiaalteadustes on keel suurel määral vaikiv teadmine, mis toetab tõlgendusi ning arutelusid, tagades parema mõistetavuse. „Hästi kirjutatud väitekirjal“ ja teadustöö tulemusel võib olla raske vahet teha. Valdandades, mis sulatavad teadmisi teksti, kulub suur osa tudengite ja teadlaste ajast kirjutamisele kui praktilisele ülesandele. Käsitöö kui uurimisvaldkond peaks kasutama kõiki neid oskusi ning täitma empiiriliste katsete, kirjalike arutelude ja visualiseeringute põhinõuded, ent kõige alus peab olema isiku enda oskus töövahendite ja materjalide abil tooteid luua.

Richard Sennetti sõnul juhindub käsitöö keel juhtlausel „Ära jutusta; näita“. Ta uurib ka jutustamise eri vorme. Nagu Polanyi, usub ka Sennett, et jutustamine tähendab seda, et teadmised pannakse kas suuliselt või kirjalikult väljendatud sõnadesse. Tim Ingold väidab: *Sellest, mida me teame, saame jutustada tegevuse ja kogemuse kaudu just seetõttu, et jutustamine on tegutsemise (performance) viis, mis ei salli liigendamist ega konkretiseerimist. /---/ Jutustamine on võime märgata peeneid vihjeid enda ümber ning vastata neile hinnanguid andes ja täpselt. /---/ See on nagu rännak rajal, kuhu teised saavad järgneda* (Ingold 2013: 109–110).

Küsimus on, kuidas saab selliseid teadmisi esitada ja mõttekal viisil edasi anda. Käsitöölabori projektid ei paku ühte lahendust, vaid jõuavad kindlale järeldusele: see peab toimima inimesepõhiselt ja altpoolt üles. Susan Sontag ärgitab meid laiendama jutustamise mõistet ja otsima asjakohast kirjeldavat keelt, mis keskendub meeleliste aspektidele, sellele, kuidas asjad tegelikult paistavad, sellele, *kuidas see toimib nii, nagu see toimib* (Sontag 1966: 13–14).

Käsitöö teooria ja meetod

On sõnadetagi selge, et käsitöö tähendab kindlaid toiminguid, aga mida kujutab endast käsitöö teooria? Käsitöölisel võib vaja minna teadmisi ja tal võib olla tarvis kasutada teooriaid teistest teadustöö valdkondadest, nagu kultuuriajalugu, materjaliteadus ja bioloogia, kuid millised on käsitöö valdkonna teooriad ja meetodid? Milline on konteksti sobiv teooria ja metoodika?

Bengt Molander (2013) on käsitööga seoses käsitletud teooria mõistet ja toob välja liigituse selle järgi, kuidas saab teooria mõistet vaadelda. Ta eristab kolm peamist teoreetilist suunda: objektile suunatud, subjektile suunatud ja tegevusele suunatud teooriad.

Objektile suunatud teooriad esinevad Molanderi sõnul valdavalt loodusteadustes, kus teooriate ülesanne on kirjeldada või esitada tegelikkust. Loodusteaduslikus mõttes selgitavad teooriad tegelikkust ja põhjuslikke seoseid. **Subjektile suunatud teooriates**, mis esinevad valdavalt humanitaarteadustes, kasutatakse ideid ja vaatenurki, et tagada intellektuaalne areng ning paindlikkus. Teooriad suunavad, soodustavad mõistmist ja avavad maailma. Käsitöö uurimise akadeemilistes väljundites, sh selles artiklis, domineerib just see teooriakäsitlus.

Objektile suunatud teooriad kuuluvad peamiselt teadustöö tulemuste juurde, samal ajal kui subjektile suunatud teooriad on üldiselt seotud uurimisprotsessiga. Molanderi sõnul on käsitöös valdav kolmas liik – **tegevusele suunatud teooriad**. Põhiline tegevusele suunatud teooria tähendab juhiseid, juhtnööre, kuidas teha midagi praktilist. *Seega ei ole tegemist ainult arusaamade ja tegelikkuse abstraktse seosega*, kirjutab Molander. *See tähendab ühtlasi ja võib-olla eeskätt seda, et seoseid luuakse ning säilitatakse neid tegelikkuses läbi töötades või nendesse sekkudes. Või lühidalt: tegelikkust luues* (Molander 2013: 7).

Peter Sjömar (2013) väidab, et teooria on oluline, et akadeemias kuuldav olla, kuid konteksti sobivad uurimismeetodid on need, millest teadusharus juhinduda. Sjömar ei tunnista teooria ja praktika tavapärasest vastandust ning ütleb, et käsitööuuringud on teoreetilised, sest *eesmärk on selgitada käsitöötoiminguid ja -tegevusi ning neid tundma õppida*, ning praktilised, sest *nii uurimismetoodika kui ka uuringutulemuste jaoks on vaja osata käsitöötoiminguid ja hallata käsitöötegevusi (mis erineb teoreetilisest teadmisest selle kohta, kuidas midagi teha või hallata)*. Selle vaatenurgaga nõustub Chris Rust, kes eelistab rääkida pigem tegevusest lähtuvast uurimistööst kui käsitööuuringutest. Ta rõhutab selle tähtsust, et loometegevusel *on uurimise juures vahendi roll* (Rust, Mottram, Elshaw 2007).

Käsitöö ja muinsuskaitse

Kultuuripärandi haldamise praktiline valdkond on pikka aega töötanud käsitööna valminud nähtustega nagu ajalooliste esemete kogud, hooned ja keskkonnad. Et neid paljudele väärtuslikke ja tähenduslikke kultuurivarasid säilitada, tuleb kaitsta ka traditsioonilisi käsitööoskusi. Võib öelda, et käsitöö on asendamatu vahend, mille abil kaitsta esemeid ja rajatud keskkondi. Enamik Käsitöölabori uurimistegevuses osalevatest käsitöölolistest ja ettevõtetest on mingil moel seotud muuseumide või muinsuskaitsega.

Foto 7. Tekstiiliteooria. Paljudele käsitöölisele on vastumeelt kirjalikud juhised ja filmid: väidetakse, et „see on juba nagu Martin Timell“, viidates rootslasest puusepale ja telenäole, kes juhib menukat Rootsi telesaadet ise kodus tehtavate remondi- ja uuendustööde teemal. Sellest kumab läbi hirm, et käsitööprojekti nähakse millegi lihtsana, millega saaks hakkama igaüks. Juhised ei suuda tegevuse keerukust edasi anda ning nendes esitatud tegevuse jagamine toiminguteks ja sammudeks võib jätta omapäratu või masinliku mulje. Kuidas näevad luuletajad ja muusikud oma tööd? Tomas Tranströmeri¹⁴ haiku ei tundu kuigi keeruline, kui vaadata sellele kui paberil olevatele tähtedele. Käsitöö näiliselt lihtsad reeglid muutuvad kiiresti keeruliseks kõikide hinnangute, tagasiside ja tegevuse käigus tehtavate otsuste kaudu. Britt-Marie Christofferssoni „tegevusele suunatud teooria“ kahevärvilisest neljarealisest labases koes muustrist võib tunduda liiga tavaline, kuid seda saab kasutada väga paljude kaunite kudumite juures. „Vabalt valitud arv silmuseid. Kaks värvi. Näeb välja nagu parempidine kude, aga sisaldab pahempidiseid ridu. Kasuta sukavardaid. Võta esimene värv ja loo silmused. 1. rida. Võta teine värv, koo parempidi. Ära pööra tööd ümber. 2. rida. Võta esimene värv, koo pahempidi. Pööra töö ümber. 3. rida. Võta teine värv, koo pahempidi. Ära pööra tööd ümber. 4. rida. Võta esimene värv, koo parempidi. Pööra töö ümber.“ Pildi allikas: Christoffersson 2009: 12–13.

Peale selle, et paljud ajaloolised paigad sõltuvad traditsioonilisest käsitööst, on kultuuripärandi haldus ja traditsiooniline käsitöö seotud veel ka teisel viisil. Käsitöösektori ülesanne on hoolitseda avalike kaitsealade eest, samuti tutvustada ja levitada laiema üldsuse seas nende paikade kultuurilist ning ajaloolist konteksti. Need kaks ülesannet on sageli teineteisest üsna lahus, kuna paikade halduse ja nende elu sissepuhumisega tegelevad mitmesugused erialarühmad. Muruniitmine, aedade parandus ja hoonete remont on üldjuhul ülesanded, mis ei ole kuidagi seotud avaliku tegevusega. Üha rohkem kultuuripaikade haldajaid on aga mõistnud, et avalikkus tunneb huvi käsitöötegevuste vastu.

14 Tomas Tranströmer (1931–2015) – kuulus rootsi luuletaja, psühholoog ja tõlkija. – Toimetuse märkus.

Praegune suund pärandikaitses on panna rõhku kultuuripärandi vaimsele poolele – mälestustele, traditsioonidele ja selle kaudu ka traditsioonilise käsitöö lastele teadmistele. 2011. aastal kirjutas Rootsi alla vaimse kultuuripärandi kaitse konventsioonile, mida UNESCO on koordineerinud 2003. aastast alates.

Pärandidiskursus on julgustanud käsitöölisi ja käsitöökogukondi pöörama pilke kultuuripärandi poole, et leida tegevuspaiku, suhtlusvõrgustikke ning vahendeid. Viimastel aastatel on esile tõusnud mõisted *kultuurikäsitöö* (*culture crafts, kulturhantverk*) ja *pärandkäsitöö* (*heritage craft*). Sõna *pärandkäsitöö* kasutab teiste seas ka Suurbritannia Riiklik Kutseoskuste

Foto 8. Aednik Joakim Seiler on Käsitöölabori toel uurinud ja katsetanud ajaloolisi käsitöömeetodeid. Ta on kasutanud vikatit, reha ja põllurulli, et hooldada väljaspool Göteborgi linna piiri asuva Gunnebo mõisa aia murulappe. Murualade ja niitude hooldus on suur osa iga aedniku tööst. Hiljuti tehtud uuring Gunnebo mõisa külastajate seas, keda on igal aastal 400 000, näitab, et mõisa paljudest pakutavatest võimalustest hinnatakse kõige rohkem mõisa aeda. Uuring tõstab esile aednike tööd ja nende kättesaadavust üldsuse jaoks. Võttes arvesse asjaolu, et muruniiduk on küllaltki hiljutine leiutus, ei ole lärmakate bensiinil töötavate niidukite ja trimmerite kasutusel ajaloolist tähendust ning ka üldsus ei suhtu sellesse hästi. Selles kontekstis on aiatööoskuste rakendus osa ajaloo uurimisest ja traditsiooniliste käsitööteadmiste kaitsest ning ühtlasi annab see väga hinnatud tulemust. Kinnisvara hooldus on vahend, mis aitab seda saavutada.

Akadeemia (British National Skills Academy), võttes selle pidepunktiks ja aluseks, et selgitada välja pärandi valdkonnas tegutsevate ning minevikku olevikus kasutatavate käsitöölade panus majandusse. Akadeemia on selle mõiste määratlenud järgmiselt: *See on tegevus, mis nõuab vilumust ja oskusi, samuti traditsiooniliste materjalide, kujundus- ning töövõtete tundmist, et valmistada või parandada kasulikke asju* (Jennings 2012: 4). Põhjus, miks ei viidata traditsioonilisele käsitööle, on soov vältida levinud vastandust uuendusliku ja traditsioonilise toimimisviisi vahel. Sellel on veel teinegi, pragmaatiline põhjus – soov kuuluda valitsuse rahastatud tugiasutuste pädevusse, mitte olla tunnustatud materiaalsete hoonete ja mälestistega seotud „pärandiks“ või „kunstiks“, mis eelistab uuenduslikku traditsioonilisele (Jennings 2012: 4).

Käsitööskused tulevikus

Vanarahva tarkus ütleb: „Iga kingsepp jäägu oma liistude juurde.“ See tähendab, et käsitöölised peaksid jääma truuks oma pädevusvaldkonnale. Kas võib juhtuda, et käsitöölistel ei lubata olla loomeinimesed ja nad ei saa end väljendada omaenda valmistatu kaudu? Kas käsitööga tegelejad saavad ka edaspidi käsitööga tegeleda?

Siinses artiklis väideti, et käsitöölised peavad tagama oma traditsioonide läbipaistvuse ning olema valmis arutlema viiside üle, kuidas on nende hinnangud ja tegevused on seotud minevikuga, et kaitsta oma teadmisi, traditsioone ja päranditunnetust. Artikkel tõi välja selle, kuidas traditsioonilist käsitööd võib tänapäeva ühiskonnas alal hoida *ad hoc* -tegutsemine, akadeemiliseks muutumine ja kultuuripärandiks kuulutamine.

Käsitöölabori uuringud ja kogutud andmed on näidanud, et käsitöökogukonnad on nõrgad ning paljud käsitööga tegelejad tunnevad end üksi oma püüdlustes säilitada oskusi ja tegevuses edasi areneda. Vajaka jääb n-ö tsunftivaimust, samal ajal on paljude käsitöölise ja ettevõtete seas nõudlus suhtlusvõrgustike ja foorumite järele, mis aitaksid oma kogemusi teistega jagada. Peamist konkurentsi ei paku mitte teised käsitööettevõtted, vaid alternatiivsed tööstustooted ja tööstuslikud meetodid. Paljud käsitöölised tunnetavad lõhet oma pädevusala (see, mille kohta neil on teadmised ja mida nad oskavad teha) ja tegevuse ulatuse vahel (see, mida neilt oodatakse, ja neile määratud ülesanded). Et seda lõhet ületada, peavad käsitöölised lisama oma tööriistakasti uusi tööriistu ning meisterdama juurde suhtlemis- ja teabevahetusoskusi. See, kas käsitööteadmised jäävad püsima ja arenevad edasi, sõltub otseselt ümbritseva maailma teadmistest käsitöö kohta.

Gunnar Almevik (1969) on Göteborgi Ülikooli kultuuripärandi kaitse vanemlektor ning Rootsi Kuningliku Kirjanduse, Ajaloo ja Muististe Akadeemia teadur. 1996. aastal asutas ta traditsioonilise käsitöö kutsekolledži (DACAPO), mis liideti 2005. aastal Göteborgi Ülikooliga. Nüüd saab ülikooli konserveerimise osakonnas bakalaureuse-, magistri- ja doktoriõppe tasemel õppida ka ehitust, aiandust ning maastikuhooldust. Artikkel keskendub käsitööd edendavatele tegevustele Göteborgi Ülikooli Käsitöölaboris (*Hantverkslaboratoriet*), mille direktor oli Almevik aastatel 2010–2015.

Allikad

Almevik, Gunnar, **Höglund**, Sara, **Winbladh**, Anna (toim.) 2014. *Hantverkare emellan*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet.

Almevik, Gunnar, **Bergström**, Lars 2011. Hantverkslaboratoriet. Nationells centrum för kulturmiljöns hantverk. – *Hantverkslaboratorium*. Toim. Eva Löfgren. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 9–24.

Almevik, Gunnar, **Larsson**, Henrik, **Lindblad**, Linda 2011. *14 dialogseminarier från Jokkmokk till Helsingborg om kulturmiljövårdens hantverk*. Mariestad: Hantverkslaboratoriet.

Andersson, Göran 2011. Hantverkslaboratoriet och byggnadsvården. – *Hantverkslaboratorium*. Toim. Eva Löfgren. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 113–125.

Appadurai, Arjun 1996. *Modernity at large: cultural dimensions of globalization*. Minneapolis: University of Minnesota Press.

Austin, John Langshaw 1962. *How to do things with words*. London: The William James Lectures.

Berglund, Ingrid 2009. *Byggarbetsplatsen som skola – eller skolan som byggarbetsplats? En studie av byggnadsarbetares yrkesutbildning*. Stockholm: Stockholms universitet. <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:su:diva-29885> (20.08.2016).

Bong, J. M. 1949. *Lilla svarvarboken*. Stockholm: Bonnier.

von Bush, Otto 2013. Collaborative craft capabilities: The bodyhood of shared skills. – *The Journal of Modern Craft*, 6 (2), 135–146.

Byggkommissionen 2009. *Sega gubbar? En uppföljning av Byggkommissionens betänkande Skärpning gubbar!* Stockholm: Statskontoret.

CEDEFOP 2015. *Skill shortages and gaps in European enterprises striking a balance between vocational education and training and the labour market*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

CEDEFOP 2014. *Tackling early leaving from education and training in Europe: Strategies, policies and measures*. Luxembourg: Publications Office of the European Union.

- Christoffersson, Britt-Marie** 2009. *Stickning: ett hantverk att utveckla*. Stockholm: Hemslöjdens förlag.
- Donkin, Lucy** 2001. *Craft and conservation*. Synthesis report. Rome: ICCROM.
- Dormer, Peter** (toim.) 1997. *The culture of craft: Status and future*. Manchester: Manchester University Press.
- Ehn, Billy** 2014. Komma åt detaljerna – Att intervjuva, observera och skriva om traditionella hantverkskunskaper. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almevik, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 31–43.
- Greenhalgh, Paul** 1997. The history of craft. – *The Culture of craft*. Toim. Peter Dormer. Manchester, New York: Manchester University Press, 20–52.
- Grönberg, Maria, Alexandersson, Niklas** 2014. Skruvgångor i trä. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almevik, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 247–252.
- Hafstein, Valdemar** 2009. Intangible heritage as a list: From masterpieces to representation. – *Intangible Heritage*. Toim. Laurajane Smith and Natsuko Akagawa. London: Routledge, 93–111.
- Hafstein, Valdemar** 2014. Protection as dispossession: (Intangible heritage as) Government in the vernacular. – *Cultural heritage in transit: Intangible rights as human rights*. Toim. Deborah Kapchan. Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 25–57.
- Hjort Lassen, Ulrik** 2014. Traditionella stolpverkskonstruktioner. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almevik, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 103–119.
- Ingold, Tim** 2013. *Making: Anthropology, archaeology, art and architecture*. London: Routledge.
- Jencks, Charles, Silver, Nathan** 1973. *Adhocism: The case for improvisation*. New York: Doubleday.
- Johansson, Anna** 2014. Materialval och tillverkning av stickspån. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almevik, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 217–225.
- Jones, Sian, Jarrow, Tom** 2013. Crafting authenticity. – *Journal of Material Culture*, 18 (1), 3–26.
- Karlsson, Thomas, Renmæmo, Roald** 2014. Snickaren och handverktygen. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almevik, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 135–149.
- Leadbeater, Charles, Miller, Paul** 2005. *The Pro-am revolution*. London: Demos. <http://www.demos.co.uk/files/proamrevolutionfinal.pdf?1240939425> (20.08.2016).
- Lupo, Eleonora, Giunta, Elena** 2016. Contemporary authentic. A design driven strategy for activating intangible heritage and craft knowledge. – *Crafting cultural heritage*. Toim. Anneli Palmköld, Johanna Rosenqvist, Gunnar Almevik. Gothenburg: University of Gothenburg, 55–74.
- Molander, Bengt** 1996. *Kunskap i handling*. Gothenburg: Daidalos.
- Molander, Bengt** 2015. *The practice of knowing and knowing in practices*. Frankfurt am Main: Peter Lang.
- Morris, William** 1993 [1877]. The lesser arts. – *News from nowhere and other writings*. Toim. Clive Wilmer. London: Penguin, 233–254.
- Nedderer, Kristina, Townsend, Katherine** 2014. Designing craft research: Joining emotion and knowledge. – *The Design Journal*, 17(4), 624–647.
- Olofsson, Jonas** 2014. *Lärlingsutbildning. Svenska erfarenheter och initiativ i ett europeiskt Perspektiv*. Stockholm: Sieps. www.sieps.se/sites/default/files/Sieps%202014_4%20Inlagan_low_0.pdf (11.02.2016).
- Olofsson, Jonas, Panican, Alexandru** 2015. *Lärlingsutbildning i skärningspunkten mellan kompetensförsörjning och socialpolitik*. Lund: Lunds universitet.
- Polanyi, Michael** 2009 [1966]. *The tacit dimension*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Pye, David** 1968. *The nature and art of workmanship*. Cambridge: Cambridge University Press.

Rolf, Bertil 1991. *Profession, tradition och tyst kunskap: en studie i Michael Polanyis teori om den professionella kunskapens tysta dimension*. Nora: Nya Doxa.

Said, Edward W. 1993. *Orientalism*. Stockholm: Ordfront.

Schön, Donald A. 1987. *The reflective practitioner: How professionals think in action*. New York: Basic Books.

Sennett, Richard 2008. *The craftsman*. New Haven, London: Yale University Press.

Silvén, Eva 2004. *Bekänna färg: modernitet, maskulinitet, professionalitet*. Stockholm: Nordiska museet.

Sjömar, Peter 2011. Hantverkarens kunskap. – *Hantverkslaboratorium*. Toim. Eva Löfgren. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 65–86.

Smith, Laurajane 2006. *Uses of Heritage*. London: Routledge.

Sontag, Susan 1966. *Against Interpretation*. New York: Farrar, Straus, Giroux.

Westerlund, Tina 2014. Pionodlaren på Guldsmedsgården. – *Hantverkare emellan*. Toim. Gunnar Almek, Sara Höglund, Anna Winbladh. Mariestad: Hantverkslaboratoriet, 87–101.

Volozikis, Liliane (toim.) 2000. *Promoting creation and development of sustainable employment in the rare crafts sector*. Brussels: European Commission.

Internetiallikad

von Bush, Otto 2008. *Post-script to fashionable: Methodological appendix to activist design research*. www.selfpassage.org/research/vonBusch-2013-CollaborativeCraft-Capabilities.pdf (11.02.2016).

European Commission 2012. *Rethinking education: Investing in skills for better socio-economic outcomes*. Report 669, Strasbourg. <http://www.cedefop.europa.eu/en/publications-and-resources/key-documents> (25.04.2016).

FBH Cologne and IBW 2011. Identification of future skills needs in micro and craft type enterprises up to 2020. ec.europa.eu/enterprise/policies/sme/promotingentrepreneurship/files/skillsneeds_final_report_final_180211_en.pdf (25.04.2016).

Jennings, Hilary 2012. *Towards a definition of heritage craft*. – Creative & Cultural Skills. The National Skills Academy. <http://creative-blueprint.co.uk/library/item/towards-a-definition-of-heritage-craft1> (20.08.2016).

Rust, Chris, **Mottram**, Judith, **Elshaw**, Mark 2007. *Practice-led research in Art, Design and Architecture*. London: Arts and Humanities Research Council. arts.brighton.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0018/43065/Practice-Led_Review_Nov07.pdf (11.02.2016).

UNESCO 2003. *Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage*. www.unesco.org/culture/ich/en/convention (20.08.2016).

Käsitöökirjalised allikad

Lindblad, Linda 2012. *Traditionella hantverkskunskaper. En kartläggning och bedömning av det nationella kunskapsläget*. Mariestad: University of Gothenburg. Käsitöökirjaline lõputöö. gupea.ub.gu.se/handle/2077/34346 (11.02.2016).

Molander, Bengt 2013. *Tänkens frihet och längtan efter verklighet: om „teori“ som idé, begrepp och retorik*. To be published by Craft Laboratory. Mariestad: University of Gothenburg.

Sjömar, Peter 2013. *Hantverksvetenskap. Rapport från försök med hantverksinriktad forskarutbildning*. To be published by Craft Laboratory. Mariestad: University of Gothenburg.

Wolke, Emlan 2014. *Företällningar om tradition inom nytimring*. Mariestad: University of Gothenburg. Käsitöökirjaline lõputöö.

Film

Tegström, Rickard, **Ågren**, Katarina 1971. *Liesmide*. Umeå: Västerbottens museum.

Reflections on knowledge transfer within traditional crafts

Abstract

This article concerns knowledge transfer within traditional crafts. Setting out from documented encounters with craftspeople, enterprises and craft communities, the objective is to reveal different notions of traditional craftsmanship and how ways of thinking about crafts affect knowledge transfer. The article focuses on a few general questions derived from surveys and interviews. What is the nature of craftsmanship? What constitutes a tradition? How can this knowledge be documented and passed on in a meaningful way? Particular interest is placed on relations between amateur communities and professional trades, between crafts and the academic knowledge system, and furthermore between crafts and heritage conservation.

Mass production and mass consumption have greatly challenged traditional craftsmanship. Trade structures for crafts have been dissolved, and enterprises have been decimated. Still, in this dismal transformation, small craft-based enterprises constitute a large part of the economy. The diagnosis in the Swedish context, underpinned by research, is that craft-based enterprises lose family traditions, and that small or micro-companies resist investing in new apprentices, outside the altruistic structure of family bonds, due to the costs and risks involved in training. Small craft-based enterprises demand already trained and skilled craftspeople. However, such a workforce is difficult to find on the labour market as curriculums of formal vocational education focus mainly on the qualifications demanded by industry. Efforts by public authorities and trade organisations to enhance apprentice training do not sufficiently succeed in attracting the younger generation. Despite high youth unemployment, many of the offered apprenticeships go unfilled.

The context of research is provided by the Swedish Craft Laboratory, which is a socially committed craft research centre at the University of Gothenburg. It was established in 2010 in cooperation with heritage organisations, craft enterprises and trade organisations to empower craftspeople in the complex processes of production. The general agenda of the Craft Laboratory is to bring research into practice and to involve craftspeople in processes of enquiry. In 2010 and 2011, the Craft Laboratory and National Property Board conducted a study into the state of traditional crafts. The study comprised a quantitative survey focused on the demand for competence and forms of education and training. Furthermore, 14 dialogue seminars were held in different parts of

the country to discuss the state of the art, urgent needs and desires with craft-engaged people.

The results indicate extensive needs, but a clear and recurrent demand from craftspeople, enterprises and communities is action to support knowledge transfer in fields where craftsmanship has lost influence in design and planning. Traditional crafts involve attitudes and moral frameworks that have a negative impact on recruitment and obstruct development in sustaining crafts in contemporary society. All traditions are not completely good. Learning a traditional craft comes with a commitment, placing a responsibility on the master, the business and the culture. The relationship is intimate, enduring and asymmetrical, where the apprentice has to put trust in and submit to the master's plan, as there are no formal documents to rely on.

Many craft communities are weak and practitioners feel lonely in their efforts to maintain skills and develop their practice. There is no significant guild spirit; on the contrary, many craftspeople and companies demand networks and forums for sharing experiences with others. The main competition consists not of other craft companies but of alternative industrial products and methods. Many craftspeople experience a gap between the scope of their competence (what they possess the knowledge and skills to do) and the scope of their practice (what they are expected and commissioned to do). To bridge this gap, the craftspeople need to add interactive tools to their toolbox and craft new skills to interact and communicate.

The conclusion is that craftspeople have to make their traditions transparent and to place on a communication level their ways of anchoring judgments and actions in the past. As traditional craft fields migrate to amateur communities, academies and the field of heritage conservation, craft practitioners have to become involved in the negotiation processes of why and for whom things are produced and preserved, and to consider the different values of traditional crafts for different groups of people. Adhocism, academisation and heritagisation may sustain traditional crafts in contemporary society.

Keywords: crafts, traditional crafts, craft knowledge, knowledge transfer, intangible heritage, professional education, craft education, craft-related institutions and policies